

KLEIN ÁGNES – MÁRKUS ÉVA

MONDÓKÁK ÉS DALOK A NYELVELSAJÁTÍTÁSBAN¹

Kivonat

A gyermekek nyelvelsajátítását meghatározza az a tény is, hogy a felnőttek milyen mértékben kínálnak nekik irodalmi élményt kora gyermekkorban. Mennyire van a szülőknek, nagyszülőknek kedvük és idejük mondókázni és énekelni velük. Egyáltalán beszélhetünk-e ma még – amikor túlnyomóan a szűkebb értelemben vett családok jelentik az együttélés alapvető formáját, amikor megszűntek a közös játékok szomszédok és rokonok között, mert a hagyományos közösségek már nem léteznek – olyan környezetről, ami alapja lehetne a mondókák és dalok átadásának? További nehezítő körülmény, hogy a technikai feltételek ma már lehetővé teszik azt, hogy a gyermek szülő nélkül is jól el tudja magát foglalni. Különösen nehéz helyzet, ha a mondókák és dalok nyelve egy olyan kisebbségi/nemzetiségi nyelv vagy nyelvváltozat, amely a második világháború vége óta visszaszorulóban van. Jelen tanulmányunkban bemutatjuk, hogy a magyarországi német nemzetiségi óvodákban a szülők milyen mértékben ismernek német nyelvű mondókákat, illetve hogy ezek közül melyeket örökítették tovább gyermeküknek, különös tekintettel ezek nyelvjárási változataira.

Kulcsszavak: nyelvelsajítás, mondóka, óvoda, német nemzetiség

Mondókák a nyelvelsajátítás szolgálatában

A gyermekirodalom a felnőtteknek szánt irodalomhoz hasonlóan a líra és epika műfajára osztható. A gyermekvers lírai műfaj, a gyermekköltészet eredete az őskorba nyúlik vissza. Ma is az anyák közvetítik a gyermekek első lírai élményeit mondókák formájában, amelyek a gyermek mindennapjait kísérik, és látják el a helyzeteket, tevékenységeket szavakkal, adnak nevet a tárgyakkal, jelenségeknek. Hans Magnus Enzensberger (1961, idézi Raecke–Blume–Raidt 2008: 10–1) szavaival: „ez ma az egyetlen poetikai forma, amelynek közvetlen haszna nem szorul magyarázatra. Szükség van rá. Minden felfedezetlen: a saját arc, a saját ujjak, az állatok, az évszakok, az időjárás, a foglalkozások. A mondóka segítséget nyújt ahhoz, hogy a gyermek ebben a világban eligazodjon, és irányítani tudja. Evés és elalvás, beszéd és kérdés, járás és számolás, hintázás és játszás, mindez a tevékenység művészet, amit a mondóka művészien közvetít.” Olyan alapvető, ősi kommunikáció részesei ezek által, amelyben együtt jelentkeznek a zenei,

¹ A kutatást az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány (OMAA) támogatta.

vizuális, de fellelhetőek a taktilis, oszmatikus és olfaktorikus jegyek is (Balázs 2021a: 91; 2021b: 256–7, 2022: 131–41).

A gyermek élvezi a ritmust, a játékot, a szülő közelségét, a meghitt együttlétet. Óvodáskorban, sőt korábban is már nemcsak mondókahallgató, hanem mondókamondogató is a gyermek, aki a ritmus öröme mellett kezdi felfedezni a szöveg értelmét is. A kisgyermek első irodalmi élményei a dajkarímek, amelyek altatnak vagy ellenkezőleg: játékra buzdítanak, tapsal fejlesztve a ritmusérzéklet, esetenként hangutánzó szavakkal. A mondókák elkísérik a kicsiket a születésüktől kezdve, miközben a hintázást, ringatást, futást, ugrálást nyelvileg kísérik. A gyermekek és felnőttek interakciója nyomán már iskoláskor előtt egy nyelvi játékkészlet alakulhat ki, olyan formán, hogy a különböző hétköznapi szituációkat kísérik a szülők dalokkal, mondókákkal. Gondoljunk az étkezésre: Egyet az anyának, egyet az apának, míg minden kedves családtag kedvében járva üres a gyermek tányérja. A tenyér-simogatók mondogatása nyomán megelevenednek az ujjacsokák, és külön-külön szerepet kapnak. A simogatók során a gyermek megismerkedik saját testével, de lehetőséget adnak akár a höcöggetők vagy más néven lovagoltatók mint klasszikus ölbéli játékok a szülővel, nagyszülővel való együttlétre.

A már beszélni tudó gyermek lelkesen ismételteti a környezetében élő állatokról, a különböző természeti jelenségekről szóló versikéket, nevet adva ezeknek. Egy játék kezdetének nélkülözhetetlen kellékei a kiszámolók, amelyek kezdődhetnek számokkal vagy személyes névmásokkal, felidézhetnek képeket, de éppen lehetnek „értelmetlenek” teljesen halandzsa szöveggel, vagy előfordulhat bennük néhány jelentéshordozó szó is. A gyermekek a nyelvtörőket is kedvelik, amelyek között megtaláljuk az alliterációs és a szóismétlős verziókat is. A dalok, körjátékok szövege nemcsak játékra csábít, hanem fejleszt a szókinccset, összekapcsolva a mozgást a zenével és a beszéddel. Nagyobb gyermekek kedves játékait kísérik a mondókák, versikék vagy rímes kérdés-felelet szerepjátékok, akár a találós kérdések, barkácsolás, fogó, futó vagy bújócska során. De említhetjük a gyermekek közötti viták során az örök harag fogadásának mondókáit, a csúfolódókat és a saját tulajdon védelmére vagy éppen a csúfolódó gyerekek elleni védekezéshez segítséget nyújtó rigmusokat. A jeles napokhoz kapcsolódó köszöntők jórészt keresztény ünnepekhez kapcsolódnak, mint Mikulás, újév stb., de kötődhetnek a paraszti élet, az évkör jelentősebb eseményeihez is.

Általában elmondható, hogy a versek középpontjában állhat állat, természeti jelenség vagy egy gyermek stb., akivel a befogadó azonosulni képes. A mondókák felölelik a természeti és humanizált környezetet (növény- és állatvilágot, időjárást), a szocializációt, azaz a társadalomba való belenövést

(nyelvtanulás, számtani műveletek, társas viszonyok, játék, a felnőttvilág gyermeki leképezése). A gyermekmondókákból kirajzolódik egy bináris világkép: a természet és társadalom, valamint a gyermeklét és felnőttlét ellentéte (Balázs 2020: 222). A gyermekek sajátos szemüvegen keresztül nézik a világot, ez a sajátos nézőpont adja kreativitásukat, azt a látásmódot, ahogyan ők a világot látják. Ez képekben fejeződik ki, amely lehetővé teszi az állatok megszemélyesítését, a csodavarást, mindent, amitől a mű izgalmassá és egyedi alkotássá válik. Nem választottuk el a versikéket a daloktól, hiszen a szövegritmus mindegyik mondókában a dallamritmushoz igazodik, és eldönthetjük, hogy énekelve vagy elmondva adjuk elő. Szinte mindegyik mondókához találhatunk megfelelő dallamot. A mondókák zeneiségét is megalapozó ritmusosságnak élettani alapja van: valamilyen motorikus, azaz ütemesen visszatérő reflex, amely sokféle tevékenységnek a kiindulópontja (Balázs 2020: 221).

A fenti csoportosítás alapján elmondhatjuk, hogy a folyamat kezdetén a rövid, egyszerű mondókák állnak. Fokozatosan lesznek komplexebbek, hosszabbak, de azoknak a nyelvi játékoknak a száma is nő, amelyeket a gyermekek produkálnak vagy reprodukálnak.

Az iskoláskort megelőzően két irányból közelítenek a gyermekek a nyelv felé:

- A szituatív, cselekvés- és kommunikációorientált nyelvhasználat esetében a nyelv funkciója áll a fókuszban. A gyermek figyelmét és kognitív kapacitását a nyelvi tevékenység céljára irányítja, arra, hogy sikeres legyen a kommunikációja; az e célból mozgósított nyelvi eszközök nem annyira jelentősek számára.
- A nyelvvel való játékos találkozások során a gyermek figyelme magára a nyelvre irányul, annak elemeire és az elemek közti viszonyra. Ezekben a nyelvi cselekvésekben a gyermekek ősi kedve nyilvánul meg az ismétlések iránt, amit célszerű kiaknázni a nyelvelsajátítás céljából (Belke 2008: 215).

Elmondhatjuk, hogy mindkét út egyforma fontossággal bír a kompetens nyelvelsajátítás során. Ez utóbbi esetében különösen nagy hangsúlyt kap a pontos hangzóejtés. Ez, valamint a folyamatos lüktetés elősegítik a beszéd fejlődését, a szép kiejtést és a jól hangsúlyozott folyamatos beszéd technikájának elsajátítását (Forrai 2006). A líra a redukció, az ismétlés, a kontrasztok képzése által, meg természetesen a már említett dallam és ritmika eszközeinek segítségével olyan nyelvi mintát hoz létre, amely prózai szövegekben ebben a koncentrációban nincs meg. Éppen ezért ezek a nyelvi játékok se-

gítenek a nyelv jellemző mintáinak gyors elsajátításában (Belke 2007). Természetesen a kezdet kezdetén nem a szavak jelentését fejtik meg, sokkal inkább a beszélt nyelv dallama, fonotaktikája, intonációja, a hangmagasság ingadozása, a nyelv prozódiaja kerül feldolgozásra. Tehát a beszéd zenei jegei alapján képes a leendő anyanyelvét más nyelvektől megkülönböztetni azokon a zajokon és zörejeken keresztül, amelyek az anyai szervezeten keresztül érkeznek hozzá. Megtanulja felismerni a nyelv dallamát és ritmusait, vagyis az intonációs kontúrokat és a stresszmintákat, amelyek mind az anyja hangjának, mind pedig az anyanyelvének a hangjait alkotják (Albin–Echols 1996 idézi Györkö–Klein 2018). A babák első gögicséléseikben előbb használnak zenei hangokat, előbb kommunikálnak zenei eszközökkel, s csak jóval később jelenik meg kezdetleges, monorém szóközpontú, még később a bírem mondatközpontú kommunikáció. Ebben a jelenségben Balázs Géza preformált, örökölt struktúrát lát, ami valószínűleg az egész emberi kommunikáció kialakulásának módját is jelzi (Balázs 2021a: 93).

Belke (2003: 46), aki német gyermekek ismereteit mérte a nyelvi játékok területén, megállapította, hogy nyolcéves korban ismerik a gyermekek a legtöbb nyelvi játékot, ami átlagban hat versikét jelent, míg tizenegy éves kortól, bár egyes játékokkal még gazdagodik a készletük, de ettől a kortól az érdeklődésük megcsappan irántuk. A nyelvi játékok az általános iskola alsó tagozatának végéig játszanak fontos szerepet, ami egyébként a nyelvsajátítás egyik legintenzívebb időszakával esik egybe. Ennek tudományos magyarázatát a következőkben fogjuk megtekinteni. A hatéves gyermek 14.000 passzív szó ismeretével rendelkezik. Carey (1978) számításai alapján egy gyermeknek 1,5 éves kora óta naponta kilenc szót kellene tanulnia ahhoz, hogy ezt a mennyiséget elérje. Mivel azonban az első 50 szó megszerzéséig hosszú hónapokra van szükség, olyan időszakra kell lennie, amikor a szókincs növekedésének mennyisége erőteljesen megemelkedik. Ezt az időszakot, ahogyan ezt már említettük, a 16. és 21. hónap közé tehetjük, amikor a gyermekek 20–80 szót már ismernek. A főnevek elsajátítása jellemző erre a korszakra (Dromi 1987; Goldfield–Reznick 1990). Bloom (1993) tanulmányában a gyermekek átlagosan 19,7 hónapos korukban érték el az 50 szó határát. Ez individuálisan tekintve a gyermekek 15 és 24 hónapos kora közé esett. Ezután következett be egy ugrásszerű szóelsajátítási fázis. Ennek alapján Bloom (2000) egy problémára irányítja a figyelmünket, amennyiben ez a szókincs napi eggyel növekedne, belefoglalva az említett időszak gyorsabb teljesítményét, egy gyermek 17 éves korára kb. 5.000 szót tanulna meg. Ez azonban a valóságban 60.000 szót tesz ki, azaz kell lennie egy második fázisnak, amikor a gyermekek hasonló intenzitással tanulnak szavakat. Egy másik kutatás (Anglin

1993) szerint a gyermekek hat- és nyolcéves koruk között naponta hat-hét új szót sajátítanak el, míg nyolc- és tízéves koruk között ez a szám körülbelül tizenkettőt tesz ki. Egy gyermek tízéves korára 40.000 szó birtokában van. Számoljunk utána, hogy akkor 17 éves korig szükség van még 20.000 további szó ismeretére, ami napi nyolc új szót jelent (Bloom 2000: 39–44). Ezek szerint az igazi szókinszrobbanás az általános iskola alsó tagozatának időszakára tehető. Ekkor már képesek biztonságosan olvasni, valamint több tárgy szakszavai is hozzájárulnak az elsajátítás felgyorsulásához. Ezeken túl a kisgyerekkor és az iskoláskor között kibontakozó kognitív képességeknek is alapvető szerepük van a nyelvi képességek fejlődésében (Garton–Pratt 1998). A szókinsz gyors gyarapodása mellett a mondatok megértésének fejlődése annak a készségnek kibontakozásával jár együtt, hogy a gyermekek egyre bonyolultabb eseményekről tudnak egyre hatékonyabban beszámolni.

A gyermekek nyelvelsajátítását a pedagógus meghatározó munkája mellett (ld. Trentinné Benkő [2015] munkáját a korai kétnyelvűség támogatására szolgáló pedagóguskompetenciákról) meghatározza az a tény is, hogy a felnőttek milyen mértékben kínálnak nekik irodalmi inputot kora gyermekkorban. Mennyire van a szülőknek, nagyszülőknek kedvük és idejük mondókázni és énekelni a kicsikkel. Klein Ágnes, Márkus Éva és Jörg Meier egy 2024-es felmérésükben magyarországi német és osztrák óvodákban vizsgálták a szülők körében azt, hogy milyen mértékben ismernek a gyermekek német nyelvű mondókákat, illetve hogy a gyermekek szülei ezek közül melyeket örökítették tovább.

Német nyelvjárások Magyarországon

Amennyiben különböző kulturális háttérrel rendelkező személyek, csoportok közötti találkozásból eredő kulturális és pszichológiai változások miatt egy másik kultúrával kerülnek kapcsolatba, akkor akkulturációról beszélhetünk (Berry 2003; Berry–Sam 2016). A magyarországi németek egy autochton kisebbség, amelynek többsége a 18. század folyamán települt be a török uralom alól felszabadított, elpusztított, lakatlan területekre, hogy azokat újjáépítse. Nehézségekkel folyamatosan szembesültek, a természet által okozottakat követték a gazdasági és társadalmi-politikai jellegűek. A magyarországi németek a kezdetben zárt falusi közösségek nyitásával fokozatosan integrálódtak, adaptálódtak a többségi magyar nemzethez. A magyarországi nemzeti kisebbségek nyelvmegtartását támogató tényezők a család homogenitása, az azonos nemzetiségű élettárs és a falusi élet voltak, amelyek lehetővé tették a német nyelvjárás használatát nemcsak a magánszférában, hanem 1945

előtt a közszférában is. A település egysége, az endogámia volt a legerősebb tényezője a nyelvmegőrzésnek, de ez a második világháború után elégtelennek bizonyult. Egyrészt a második világháború utáni kitelepítés heterogénné tette az addig zárt falvakat, másrészt a helyi munkahelyek megszűnése tovább bomlasztotta a közösségeket, akik nyelvüket nem használhatták nyilvánosan, ami így visszaszorult a családi élet színterébe, hogy aztán onnan is eltűnjön (vö. Knipf-Komlósi–Müller 2018, 2019).

A hazai német nyelv és kultúra ápolása, ami lehetővé tette volna a nemzetiségi nyelv fennmaradását 1945 után, teljes mértékben hiányzott az intézményi hálózatból. Ahogyan ezt az 1. táblázat is mutatja, azoknak a száma, akik a második világháborút követően magukat német anyanyelvűnek vagy a német nemzetiséghez tartozónak vallották, drasztikusan lecsökkent. Az első és fokozatos enyhülést az 1950-es és 60-as évek hozták. Megjelenhettek a nemzetiségi kulturális szervezetek, és megkezdődött a nemzetiségi nevelési és oktatási rendszer kiépítése. Mire azonban az egy évtizedet követő tiltás után ezek újra létezhetek volna, nem igazán volt már lehetőség az újrakezdésre, az eltelt idő áthidalására. A német identitást magukénak vallók száma azonban 1980 óta szinte folyamatosan növekszik. Kivétel az utolsó népszámlálás végeredménye, ahol több mint 30.000-rel kevesebben vallották magukat a németiséghez tartozónak. Kérdés persze, hogy a folyamat milyen irányban folytatódik. A német nyelvet anyanyelvként beszélők száma mindenesetre folyamatosan csökken (1. táblázat).

1. táblázat: Magyarországi németek a statisztikában (URL1 és URL2)

A népszámlálás éve	Össznépesség (fő)	Német mint anyanyelv (fő)	Német nemzetiséghez tartozás (fő)
1941	9.316.074	477.057	303.419
1949	9.204.799	22.455	2.617
1960	9.9610.044	50.765	–
1970	10.322.099	35.594	–
1980	10.709.463	31.231	11.310
1990	10.374.823	37.511	30.824
2001	10.198.315	33.792	120.344
2011	9.937.628	38.248	131.951
2022	9.603.634	28.473	98.402

A politikai nyitás után a nyelvjárások eróziója már nem volt megállítható, de az új politikai légkör megváltoztatta a német standard nyelv tanulásának lehetőségeit és fontosságát (Klein 2011). A fentiekben leírtak következménye,

hogy a nemzetiségi óvodákban a 21. századra már csak a gyermekek 0,25%-a beszéli anyanyelvként a nyelvjárást és 0,75%-a a német nyelv standard változatát (Klein 2007: 25). Az óvodák és iskolák részben átvették a német nyelv átadásának és a kettős identitás kialakításának feladatát. A képzett nemzetiségi óvodapedagógusok és tanítók kulcsszerepet játszanak a folytatásban, hiszen a kisebbség fennmaradása nagyban függ az oktatási rendszertől.

Magyarországi német óvodák

Ma elmondhatjuk, hogy a családok nyelvátörökítő funkciója nem működik a magyarországi német családok jelentős részénél. A nemzetiségi óvodák és iskolák ugyan támogatják és előmozdítják a standard német nyelv elsajátítását (Müller 2020: 68–9), de a nyelvjárások – a magyarországi németek eredeti anyanyelve – csak marginálisan jelennek meg az intézményekben. A kisebbség nyelvvesztésének mértékét legjobban a gyermekek nyelvtudásával lehet megmérni. A következő, 2007-es felmérés során (Klein 2007) a nemzetiségi óvodák óvodapedagógusai adták meg a 2. táblázat adatait, ami azt tartalmazza, hogy ugyanazon évben az óvodát kezdő gyermekek milyen nyelvi készségekkel rendelkeztek. A gyermekek nyelvtudása felhasználható annak mérésére, hogy a dialektusok nyelvi transzportja az elsődleges szocializáció során, a családban milyen mértékben működik.

2. táblázat: Az óvodáskorú gyermekek nyelvismerete az óvodába való belépéskor, 2007-es adatok (Klein 2007: 18).

A nyelvjárást anyanyelvként beszéli	14	0,25%
A standard német nyelvet anyanyelvként beszéli	39	0,7%
A nyelvjárást érti és beszéli valamennyire	84	1,5%
A standard német nyelvváltozatot érti és beszéli valamennyire	122	2,2%
A német nyelv egyik változata nem ismeretlen számára	1128	20%
Semmi kapcsolata sincs a német nyelvvel	4249	75,4%
Összesen:	5636	100%

A gyermekek 0,25%-a lép óvodába egy német nyelvjárás anyanyelvi szintű ismeretével. A felmérés azt bizonyította, hogy a német standard változat több gyermek számára jelenik meg a családokban (0,75%), mint a hagyományos nyelvjárások. A német nyelv teljesen idegen a gyermekek túlnyomó többsége, háromnegyede (75%) számára. Az óvodáskorú gyermekek szülei, az óvodapedagógusok és a tanítók a vizsgálat során fontossági sorrendbe állították a következő területeket: preferálják a német nyelv elsajátítását és

a gyermekek felkészítését az iskolára. A német nemzetiség kultúrájának átadása viszont már kevésbé fontos számukra. A legkevésbé fontosak számukra a kisebbségi identitástudat kialakításának elkezdése, és még kevésbé tartják jelentősnek a nyelvjárás megismerését, illetve megismertetését a gyerekekkel (Klein 2007). A nyelvjárás alacsony presztízsét mutatja tehát, hogy ezt tartja a legkevésbé fontosnak megismertetni a gyermekekkel az óvoda a feladatai közül. A tájnyelv jelentőségének visszaszorulása az alacsony „hasznára” vezethető vissza a társadalmi-gazdasági életben, és arra a tényre, hogy egyre kevesebben beszélnek ráadásul ez is inkább az idősebb korosztályra jellemző. A magyarországi németek esetében csupán helyi nyelvjárásokról beszélünk, nem beszélhetünk egy kialakult egységes, közös nyelvjárásról.

Nem lehet elég nyomatékosan hangsúlyozni a nyelvjárási ismeretek előnyeit a standard német változat tanulása során. A kiejtés tökéletesítése szempontjából sokat segíthet, de az összehasonlítások felébresztik a nyelvek iránti érdeklődést, ami fokozottabb nyelvi tudatosságot eredményez. Óvodában, általános iskola alsó tagozatán több lehetőség van arra, hogy az órákat holisztikusan tartsuk: a zene, a mozgás, a népművészet, az irodalom, de a természettudományok is (pl. természeti jelenségek, állatok, növények, domborzati képződmények nevei), játékok (mese rajzolása, éneklés stb.) mind lehetőséget adnak egy-egy terület szókincsének elsajátítására. Közben azt is megtanulják a gyerekek, hogyan lehet különféle stratégiákat használni a szöveg megértéséhez, értelmezéséhez. Amikor a gyerekek közösen énekelnek, mondókákat mondanak, annak olyan pozitív érzelmi hatása van, amely szerepet játszik az identitásépítésben is.

A jelen vizsgálat körülményei és kérdései

Kutatásunk célja az volt, hogy információt szerezzünk a magyarországi németek gyermekkultúrájának egy részéről, nevezetesen a mondókákról, gyermekdalokról és azok átadásáról a következő generációnak. A magyarországi német óvodák postai úton és online kitölthető formában egyaránt megkapták azokat a kérdőíveket, amelyek a következő kutatási kérdések köré csoportosíthatók:

1. Milyen mondókákat, dalokat ismertek a mai német nemzetiségi óvodákba járó gyermekek szülei gyermekkorukban?
2. Melyeket adják tovább ezek közül a gyermekeiknek?
3. Hogyan élnek tovább az egyes nyelvjárások ezekben?

104 kérdőívet kaptunk vissza, túlnyomóan postai úton, érdekes módon az online kitöltési formát nem preferálták a szülők. A német kisebbség által lakott területekről a minták egyenetlenül érkeztek vissza, ezért az egyes területeket

nem elemeztük külön-külön, hanem a használhatóbb eredmények érdekében az összes adatot felhasználtuk. Emiatt a vizsgálat eredményeit a magyarországi németek mondókáinak jelenét és jövőjét illetően korlátozottan tartjuk érvényesnek, de az eredmények több szempontból is tanulságosak, tendenciák és következtetések levonhatók belőlük. A vizsgálat módszereként kérdőíves lekérdezést használtunk. A kérdőívek nyelve magyar volt, egyrészt az érthetőség érdekében, másrészt, hogy minél több embert tudjunk megszólítani.

Eredmények

Jelen kutatásunk előzménye egy 2007-es mérés (Bús–Klein 2008), melynek során azt vizsgáltuk, hogy mennyi és milyen német nyelvű játékot ismernek a szülők, és hogy ők ezeket milyen mértékben adják tovább gyermekeiknek. 2024-es kutatásunkban a német dialektusok ismeretére is kíváncsiak voltunk, tehát azt helyeztük kutatásunk fókuszába, hogy milyen mondókákat ismernek az óvodáskorú gyermekek szülei, és milyen nyelvi változatban. A mondókákat típusokra osztottuk, egyfelől hogy a szülők számára egyszerűbb legyen a válasz, továbbá hogy az elemzést is elősegítsük. A kategóriák megállapításához Grete és Karl Horak (1994) gyűjteményét vettük alapul. A játékok többsége szorosan kapcsolódik a gyermekek életkorához, így ezek beosztása elsősorban ennek alapján történt.

I. Szülők és gyermekek közös játéka: 1. Altató, 2. Tapsoló, 3. Játék az ujjakkal, 4. Simogató, 5. Höcögtető

Ezek a mondókák elsősorban az anya vagy családtagok és a kisgyermek között folynak, a beszédet kísérő tevékenységgel. Egyes források ölbeli játékoknak is nevezik ezeket, és a testi kötődés segítségével együtt játszanak, ringatva, énekelve, simogatva, csiklandozva, tapsolva vagy lovagolva.

II. Nyelvi játékok: 6. Versek, 7. Kiszámolók, 8. Nyelvtörők

A nyelvi játékok funkciója a nyelvtanulás, nyelvelsajátítás. A rímek és a kiszámolók támogatják a szövegértést és a kiejtést.

III. Dalok, körjátékok: 9. Dal, 10. Tánc, 11. Körjáték

A zene és a ritmikus mozgás játssza itt a legfontosabb szerepet, amit kicsik és nagyok egyaránt élveznek.

IV. Barkácsolás, rajzolás

A kapott adatok alapján azok jelentek meg, amelyekhez a tevékenység közben mondóka kapcsolódik, így miközben festenek, hajtogatnak vagy raj-

zólnak, fejlődik a finommotoros koordinációjuk, ezzel egyidejűleg a beszéd-készségük is.

A következő táblázatban a 2007-es kutatás adatai láthatók, amelyek azt mutatják, hogy a szülők hány ismerős mondókát és dalt említettek, és hogy a gyermekeik mennyit ismernek. Egyértelműen jelentkezik az a tendencia minden oszlopban, hogy egyre kevesebb mondókát, dalt adnak át a szülők a gyermekeiknek.

3. táblázat: Szülők által ismert német nyelvű mondókák és játékok – a 2007. évi kutatás adatai (Bús–Klein 2008: 30).

Mondóka- és játéktípusok	Szülők mondóka- és játékkismerete	Továbbadás a gyerekek számára
I. Szülők és gyermekeik közös játékaik		
1. Altató	73%	27%
2. Tapsoló	72%	28%
3. Ujjjáték	68%	32%
4. Simogató	85%	15%
5. Höcögtető	72%	28%
II. Nyelvi játékok		
6. Versek	76%	24%
7. Kiszámolók	75%	25%
8. Nyelvtörő	89%	11%
III. Dalok, körjátékok		
9. Dal	84%	16%
10. Tánc	87%	13%
11. Körjáték	76%	24%
IV. Barkácsolás, rajzolás	82%	18%

Arra a kérdésre, hogy miért alakult ki ez az eredmény, többféle válasz is adható.

Az első lehetőség a hagyományok, az archaikus életmód, a kultúra és a hozzá kapcsolódó mesék, dalok, játékok elvesztése. Ez a tény a német nyelvjárások folyamatos visszaszorítására vezethető vissza, hiszen a nyelvjárás, a magyarországi németek hagyományos nyelve már családi szinten sem jelenik meg. Ez felgyorsítja a folyamatot, mert nyelvtudás nélkül átadásuk akadályozottá válik. Másfelől az archaikus társadalom

modernizálódása a technológiai fejlődés során minden nemzetnél hasonló módon megy végbe. Ez a folyamat a globalizációt erősíti, ami megjelenik a gyermeknevelésben, és amelynek részévé válnak a rajzfilmek, a hangos könyvek, a videók, a szórakoztató technológia, így átvéve a szórakoztató szerepet a szülőktől (Bús–Klein 2008).

A hagyományok megőrzésére az új folyamatokba való integrálásuk mellett van lehetőség a meglévő mondókák gyűjtésére és rögzítésére hanganyag vagy írott formában, például képeskönyvek, hangos könyvek formájában, internetes platformokon, összekötve a tradicionális hagyományokat az innovatív technológiai megoldásokkal. Az intézményes nevelés keretein belül, mint például óvodákban, iskolákban, bentlakásos iskolákban, klubokban, kórusokban, táncsoportokban, szakkörökben, táborokban stb. is használhatók lennének az új felületeken, médiumokban megjelenő hagyományos népköltészeti kincsek.

Egy 2024-es kutatásunkban külön vizsgáltuk azt, hogy milyen formában és mennyiségben jelennek meg a gyermekeknek átadott dalok és mondókák között azok, amelyeket nyelvjárásban ismertek meg a gyermekek (4. táblázat). Ezek közül az altatók, tapsolók és höcögtetők nyelvi változata többségében a nyelvjárás, a további tíz kategóriában a standard német nyelvben átörökített dalok és mondókák dominálnak. Minél kisebb a gyermek, annál inkább jelentkezik a nyelvjárás, és minél idősebb, annál inkább játszik nagyobb szerepet a standard német nyelv. A legismertebb dalok és mondókák top hármas listája 2024-ben a következő: 1. *Schlaf Kindlein, Schlaf* 2. *Ringel, Ringel Reihe* 3. *Eins zwei Polizei*.

4. táblázat: A 2024-es kutatás eredményei

A mondóka típusa	összes (db)	nyelvjárásban (db)	sztenderd német nyelven (db)	%-os arány	összes (db)	nyelvjárásban (db)	sztenderd német nyelven (db)	%-os arány
	felnőttek mondókaismerete				gyermekek számára továbbadás			
altatódal	39	14	25	10,9	8	0	8	0,22%
tapsoltató	6	6	0	0,16%	1	1	0	0,028%
ujj-játék	30	9	21	0,84%	4	1	3	0,11%
simogató	14	2	12	0,39%	1	0	1	0,028%
lovagoltató	40	17	23	11%	11	5	6	0,3%
vigasztaló	5	2	3	0,14%	2	2	0	0,056%

kiszámoló	58	13	45	16%	6	0	6	0,16%
nyelvtörő	11	3	8	0,3%	1	1	0	0,028%
dal	55	59	24	15%	11	5	6	0,3%
körtánc	28	42	13	0,78%	4	4	0	0,056%
dal + tánc	55	5	50	15,4%	5	0	5	0,14%
találós kérdés	1	0	1	0,028%	0	0	0	0%
barkácsolós	12	10	2	0,33%	1	0	1	0,028%
szerepjáték	3	1	2	0,08%	1	0	1	0,028%
Összesen	357	112	245	100%	56	14	42	15,7%

A 4. táblázat adatai mutatják, hogy a gyermekek számára továbbadott mondókák és dalocskák száma tovább csökken. Az összes, a szülők számára ismert mondóka és dalocska csupán kicsit több mint 15%-a örökítődik át a gyermekeknek. Ezen belül a nyelvjárási mondókák és dalocskák száma a kisebb (25%). A szülők által ismert mondókák és dalocskák kevesebb mint harmada, 31%-a van nyelvjárásban. A gyermekek számára nyelvjárásban továbbadott mondókák és dalocskák aránya a teljes állományt tekintve 0,39%-ot tesz ki. A gyermekeknek továbbadott köznyelvi német mondókák és dalocskák aránya pedig az összes állományt tekintve csupán 11,8%.

Összefoglalás és konklúzió

Összefoglalva megállapítható, hogy a 2007-es felmérés első csoportjában, a szülők és gyermekeik közös játékaiban a dialektus dominál, ami annak tulajdonítható, hogy ezeket a játékokat elsősorban olyan gyerekekkel játszották, akiknek még szükségük volt a felnőttekkel való fizikai kapcsolatra, így ezek a játékok nem vagy csak részben kerültek be az intézményekbe. Kivételt képez az ujj-játékok csoportja, ahol a rímek a standard német nyelvváltozatban vannak jelen, ami arra utal, hogy ezek is helyet kaptak az óvodában vagy az általános iskolában. Az óvodák nemcsak a német nyelv elsajátításában, hanem a magyar-német kultúra oktatásában is nagyon fontos szerepet játszanak. Ez sem könnyű feladat, különösen azért, mert a gyerekek otthonról ritkán hoznak előzetes nyelvtudást. Ennek megfelelően elmondható, hogy a nyelv és a kultúra megőrzése érdekében nemcsak az oktatási intézmények fontosak, hanem a családok támogatása sem hiányozhat. Érdemes lenne egy hasonló kutatást elvégezni a magyar nyelvű gyermekjátékok átörökítésének

körében, illetve megvizsgálni azt a tényt, hogy egyre több kisgyermeknél egyre korábban elkezdődik az első intézménybe lépés kora.

A 2007. és 2024. évi vizsgálatok célja az volt, hogy információkat szerezzenek arról, hogy mely mondókákat, dalokat ismeri az óvodás korosztály szülői generációja, és azok közül melyeket és mennyit ad át a gyermekeinek. Megállapíthatjuk, hogy kevés öröklődik ezek közül a szülőkről a gyermekekre. Azon mondókák, amelyek a felnőttekkel való fizikai kontaktus során szólnak meg, nem vagy csak részben kerültek be az intézményekbe, ezek között egyértelműen megállapítható a nyelvjárás túlsúlya a standard német nyelvváltozattal szemben. Sajnos a simogató játékok sem intézményesen, sem a családokban nem terjedtek el. A nagyobb gyerekeknél a standard német nyelvváltozat dominál a dalokban, körtáncokban stb., ami arra utal, hogy a gyerekek a szabadidejükben más játékokat preferálnak, így a gyermekkultúra ezen elemeit az iskolában, az óvodában sajátítják el.

Összefoglalva elmondható, hogy a gyerekek egyre kevésbé ismerik a szüleik által még ismert dalokat és mondókákat, így ezt a feladatot átveszik az intézmények, ahol didaktikus rímeket, verseket, játékokat, meséket és dalokat tanítanak a gyerekeknek a német nyelv elsajátításának érdekében. Hiányoznak a simogató mondókák, höcöggetők és az altatódalok, amelyek nagy részét a gyerekek nem ismerik, pedig éppen ezek a rímek tennék lehetővé, hogy a legkisebbek az óvodákban és az iskolákban megismerkedjenek a helyi nyelvjárással. Mindezek alapján az anyanyelvi hallgatólágos tudás csökkenését tapasztalhatjuk, amely sajnálatos abban az értelemben is, hogy az a fontos szerepe a gyermekirodalomnak, ami a jelértelmezőkre vonatkozik, és ami a korosztályi jellegzetességeket tartalmazza (úgy mint a szövegek ritmikussága, a rímek, az alliterációk, a hangszimbolika), valamint a nyelv prozódiaja mellett a jelentés elsajátítását is támogatja (Pölcz 2021: 100), határozottan eltűnően van. Anélkül, hogy az óvodában és az iskolában segítséget nyújtanának a pedagógusoknak a dalok, szövegek, mondókák vagy szókinccs kezelésében, nem várható változás a dialektusnak a tanulási folyamatba való integrációjában. Nagyon jó és teljes gyűjtemény található a nyelvjárási gyermekdalok, tündérmesék, mondókák területén (Horak–Horak, Wild–Metzler, Korb stb.), didaktikai segítséget nyújt Balázs–Lukács–Müller (2017) és Kerekes (2019), az esztétikai érzelmek fejlesztésének lehetőségeiről ír Bereczkiné Záluszi (2018). Nyelvjárási szótárak is léteznek az egyes települések szókinccsével, ezek írásban elérhetők, ám nehezen használhatók olyan emberek számára, akik a dialektust nem ismerik. Sok bátorítás és támogatás szükséges a területen dolgozó kollégák számára is, mert a legtöbb tanár és szülő egyszerűen fél a dialektus használatától. Egy-

részt azért, mert soha nem hallották vagy soha nem használták, másrészt mert a nyelvjárásokat úgy kezelik, mint egy kiállítás egy darabját. Értékelik, de nem szabad hozzányúlni, mert kárt okozhatunk benne. Ezt a hozzáállást különféle audioszövegek rendelkezésre bocsátásával és didaktikai-gyakorlati ajánlások megfogalmazásával lehetne megváltoztatni. A gyermekeknek ajánlott nyelvjárási szövegeket modern, színes képekkel kellene felkínálni, amelyek segítenek megérteni a szavakat és kifejezéseket, és amelyek igényt tarthatnak a gyermekek érdeklődésére. A tanulási folyamat kezdődhet a kisikkel a családban, bölcsődében és óvodában a képeskönyvek nyújthatnak erre remek lehetőséget. Továbbá a modern IKT-eszközök használata, platformok, videók, esetleg hangfelvételek, hangoskönyvek lehetőséget adhatnak a mondókák és dalok továbbadására akár dialektusban is. A nyelvtanulást támogató digitális eszközökről l. bővebben Móser–Szűts (2023). Ezt a folyamatot minél hamarabb el kellene kezdeni, ha nem akarjuk, hogy a népköltészet kincsei még jobban eltűnjenek a gyermekek hétköznapijaiból.

Szakirodalom

- Albin, Drema Dial – Echols, Cathrine H. 1996. Stressed and word-final syllables in infant-directed speech. In: *Infant Behavior and Development* 19/4: 401–18.
- Anglin, Jeremy M. 1993. Vocabulary Development: A Morphological Analysis. In: *Monographs of the Society for Research in Child Development* 58. 10/238: 1–166. <https://doi.org/10.2307/1166112>
- Balázs Géza 2020. A Bihari gyermekmondókák vallatása. *Magyar Nyelvőr* 217–28. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2020.2.217>
- Balázs Géza 2021a. Mi születik velünk? Velünk születettség: nyelv, gyermekfolklor. In: *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat* 9/1: 87–98. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2021.1.87.98>
- Balázs Géza 2021b. *A művészet és a nyelv születése*. MNYKNT–IKU. Budapest.
- Balázs Géza 2022. *Folklor és nyelv*. IKU. Budapest.
- Balázs-Lukács, Katalin – Müller, Márta 2017. Lyrikdidaktik und Mundarttexte. In: Klein, Ágnes – Márkus, Éva (szerk.): *Ungarndeutsche Kinderliteratur in Theorie und Praxis: didaktische Handreichung für Pädagog innen zum Unterricht der ungarndeutschen Nationalitätenkinderliteratur im Kindergarten und in der Primarstufe*. PTE KPVK. Pécs. 42–9.
- Belke, Gerlind 2003. *Mehrsprachigkeit im Deutschunterricht. Sprachspiele, Spracherwerb, Sprachvermittlung*. Schneider Verlag, Hohengehren
- Belke, Gerlind 2007. *Poesie und Grammatik. Kreativer Umgang mit Texten im Deutschunterricht mehrsprachiger Lerngruppen*. Schneider Verlag, Baltmannsweiler.
- Belke, Gerlind 2008. *Mehrsprachigkeit im Deutschunterricht. Sprachspiele,*

- Spracherwerb und Sprachvermittlung. 4. Aufl.* Baltmannsweiler: Schneider Verlag. Hohengehren.
- Bereczkiné Záluszi, Anna 2018. Supporting Aesthetic Emotions Development by Literature in Nursery. In: Bajzáth, Angéla – Bereczkiné Záluszi, Anna (eds.): *Beyond Inclusion – Early Childhood Education and Care in Hungary.* Józsefváros Joint Crèches – Eötvös Loránd University Faculty of Primary and Pre-School Education. Budapest. 80–92.
- Berry, John W. 2003. Conceptual approaches to acculturation. In: Kevin M. Chun – Pamela Balls Organista – Gerardo Marín (eds.): *Acculturation: Advances in theory, measurement, and applied research.* American Psychological Association. 17–37. <https://doi.org/10.1037/10472-004>
- Berry, John W. – Sam, David L. 2016. Theoretical Perspectives. In: David, L. Sam – John, W. Berry (eds.): *The Cambridge Handbook of Acculturation Psychology.* Cambridge University Press. Cambridge. 11–29. <https://doi.org/10.1017/CBO9781316219218.003>
- Bloom, Paul 1993. Overview: Controversies in language acquisition. In: Bloom, Paul (ed.): *Language Acquisition.* MA: MIT Press. Cambridge. https://doi.org/10.1007/978-1-349-15182-0_7
- Bloom, Paul 2000. *How Children Learn the Meaning of Words.* MA: MIT Press. Cambridge. <https://doi.org/10.7551/mitpress/3577.001.0001>
- Bús, Imre – Klein, Ágnes 2008. *Die Weitervererbung der Kinderkultur bei den Ungarndeutschen.* PTE IGYFK. Szekszárd.
- Enzensberger, Hans Magnus (Hg.) 1961. *Allerleirauh. Viele schöne Kinderreime.* Frankfurt am Main.
- Forrai Katalin 2006. *Ének az óvodában.* Editio Musica. Budapest.
- Garton, Alison – Pratt, Chris 1988. *Learning to be literate: The development of spoken and written language.* Blackwell. Oxford.
- Györkő Enikő – Klein Ágnes 2018. A sírástól az első szótagig. In *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat.* 6/3: 70–6. <https://doi.org/10.31074/201837076>
- Horak, Karl – Horak, Grete 1994. *Kinderlieder, Reime und Spiele der Ungarndeutschen.* Verband der Ungarndeutschen. Budapest. (Ungarndeutsche Studien 2)
- Kerekes, Gábor 2019. Bairische Dialektreime im Deutschunterricht. In: Bordás, Sándor (Hg.): *Methoden und Theorien, Fremdsprachige Vorträge der X. internationalen Konferenz für Unterrichtsmethodik in verschiedenen Fächern.* Eötvös József Főiskola. Baja. 163–76.
- Klein Ágnes 2007. *Nyelv és kultúra. Adatok átöröklésükhöz a német nemzetiségi óvodákban.* PTE IGYFK. Szekszárd.
- Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta 2018. Zwischen Vitalität und Aufgabe: dynamische Aspekte in der Sprache der deutschen Minderheit in Ungarn. In: Meier, Jörg (Hg.): *Jahrbuch des Bundesinstituts für Kultur und Geschichte der deutschen im östlichen Europa* 26.

- Knipf-Komlósi, Elisabeth – Müller, Márta 2019. Sprachfördermaßnahmen zur Erhaltung der deutschen Sprache in Ungarn. In: Ammon, Ulrich – Schmidt, Gabriele (Hg.): *Förderung der deutschen Sprache weltweit*. de Gruyter. 483–500. <https://doi.org/10.1515/9783110479232-030>
- Móser Anna – Szűts Zoltán 2023. A nyelvtanulást támogató digitális eszközök. *Magyar Nyelvőr* 164–85. <https://doi.org/10.38143/Nyr.2023.2.164>
- Müller, Márta 2020. Bildungswesen der Ungarndeutschen. *Spiegelungen: Zeitschrift für deutsche Kultur und Geschichte Südosteuropas*. 15(1). 67–76.
- Pölcz Ádám 2021. Hallgatólajos tudás az anyanyelvi nevelésben. A gyermekirodalom szerepe a nyelvi tudatosság kialakításában. In: *Gyermeknevelés Tudományos Folyóirat* 9/1: 99–114. <https://doi.org/10.31074/gyntf.2021.1.99.114>
- Raecke, Renate – Blume, Monika – Raidt, Gerda 2008. *Schnick Schnack Schabernack. Das Hausbuch der Reime und Lieder für die Aller kleinsten*. Gerstenberg Verlag. Hildesheim.
- Trentinné Benkő Éva 2015. *A korai kétnyelvűség támogatására szolgáló pedagóguskompetenciák és pedagógusképzés*. Takács Etel Pedagógiai Alapítvány kötetek. ELTE Eötvös Kiadó. Budapest.
- Wild, Katalin – Metzler, Regine 2008: *Hoppe hoppe Reiter. Reime, Lieder und Spiele aus der Baranya*. Pécs.
- URL1. <https://nepszamlalas2022.ksh.hu/adatbazis/> (Letöltés: 2023. 10. 05.)
- URL2. Rutsch, Nora – Sewann, Gerhard 2014. *Geschichte der Deutschen in Ungarn für die 9–12. Klasse*. Pécs. <https://udgeschichte.hu/wp-content/uploads/GDU.pdf> (Letöltés: 2024. 04. 28.)

Dr. habil. Klein Ágnes

egyetemi docens

Pécsi Tudományegyetem Kultúratudományi

Pedagógusképző és Vidékfejlesztési Kar

Illyés Gyula Pedagógusképző Intézet

E-mail: klein.agnes@pte.hu

<https://orcid.org/0000-0001-6108-1914>

Dr. habil. Márkus Éva

egyetemi docens

ELTE Tanító- és Óvóképző Kar

E-mail: markus.eva@tok.elte.hu

<https://orcid.org/0000-0002-3571-8472>

Abstract

KLEIN, ÁGNES – MÁRKUS, ÉVA

NURSERY RHYMES AND SONGS IN LANGUAGE ACQUISITION

Child language acquisition is also determined by the extent to which adults provide them with literary input in early childhood. To what extent parents and grandparents have the time and inclination to tell stories and sing songs with them. Can we even talk today, when families in the narrower sense of the word are the basic form of coexistence, when common games between neighbours and relatives have ceased to exist because traditional communities no longer exist, about an environment that could be the basis for the transmission of songs and nursery rhymes? A further complicating factor is that the technical conditions nowadays allow children to occupy themselves without a parent. The situation is particularly difficult if the language of the songs and nursery rhymes is a minority language or a language variant that has been in decline since the end of the Second World War. In the present study, we show the extent to which parents in German nationality kindergartens in Hungary know German-language nursery rhymes and which of these have been passed on to their children, with a special focus on dialectal versions.

Keywords: language acquisition, nursery school, German nationality